

Celina Grażyna Gabińska

Uniwersytet w Białymstoku

Kluczowe problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości

Key socio-economic problems in rural areas of Podlasie Voivodeship in the context of the development of entrepreneurship

Streszczenie

W Polsce na terenie wsi spiętrzają się liczne problemy rozwojowe, które na ogół są trudniejsze do rozwiązania niż w miastach. Wieś różnicuje się coraz bardziej, zarówno w ujęciu regionalnym, jak i społeczno-ekonomicznym. Następuje ciągła przemiana tych obszarów, zmienia się też ich funkcja. Zdominowanie przez rolnictwo ustępuje wzrostowi wielofunkcyjności terenów wiejskich. Skutkiem nowych funkcji pozarolniczych wsi jest rozwój małych i średnich przedsiębiorstw, a w konsekwencji zmniejszenie bezrobocia, które jest jednym z ważniejszych problemów tych obszarów. Przed polską wsią i ludnością ją zamieszkującą stoi obecnie wiele wyzwań. Wynikają one głównie z konieczności dalszego dostosowania się rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego do wymagań wspólnego rynku i konkurencji na rynkach światowych. Aby sprostać tym wyzwaniom, mieszkańcy wsi muszą w większym niż dotąd stopniu wykazać się zdolnością do organizowania się wokół wspólnych celów i wspólnego rozwiązywania problemów. Wieś i obszary wiejskie stoją przed poważnymi wyzwaniami, a siły sprawcze tkwią w ich mieszkańcach. Celem niniejszej pracy jest przedstawienie kluczowych problemów społeczno-gospodarczych występujących na obszarach wiejskich województwa podlaskiego oraz zwrócenie uwagi na te z nich, które wymagają pilnej interwencji.

Abstract

Polish rural areas are the sites of the accumulation of many development problems, which are generally more difficult to solve there than in cities. The villages differentiate more and more, both in the regional and socio-economic sense. The transformation of these areas is ongoing, changing their function as well which, dominated by the growth of the multi-functionality of agriculture, gives way to the growing multi-functionality of rural areas. The consequence of the new features of the non-agricultural village is the development of small- and medium-sized enterprises and, consequently, reduced unemployment, which is one of the most important problems of rural areas. The Polish countryside and the population of rural areas currently face many challenges. These arise primarily from the need to further adapt agriculture and the agri-food industry to the requirements of the common market and competition in the global markets. In order to meet the challenges, the residents of rural areas must, to a greater extent than before, demonstrate the ability to organise themselves around common goals and joint problem-solving. The village and rural areas are facing serious challenges and the driving force lies in their residents. The purpose of this paper is to present the key socio-economic problems of rural areas in the Podlasie Voivodeship, and draw attention to those requiring urgent intervention.

Słowa kluczowe: obszary wiejskie; problemy społeczno-gospodarcze; rozwój przedsiębiorczości

Keywords: development of entrepreneurship; rural areas; socio-economic problems

Wstęp

Wieś – a ściślej obszary wiejskie – to złożony organizm gospodarczy, społeczny, kulturowy i przyrodniczy. Na obszarach wiejskich województwa podlaskiego mieszka prawie 38% ludności, która zajmuje się produkcją, świadczeniem i rozwijaniem usługi, a także zarządzaniem przedsiębiorstwami. Ale i są takie osoby, które tylko tam mieszkają.

Od zawsze na polskiej wsi żyło się trudniej niż w mieście. Cięższa była praca, trudniejszy dostęp do kultury i nauki. Wieś oddzielała od miasta cywilizacyjna przepaść, często połączona z ubóstwem. Wstąpienie do Unii Europejskiej i fundusze strukturalne umożliwiły podniesienia poziomu życia na wsi. Nie chodzi tylko o rozwój tych obszarów, na których występuje produkcja, ale o całą przestrzeń wiejską. Nieważne, czy mówimy o wsi przemysłowej, wsi z rozwiniętą agroturystyką czy o wsi rolniczej, z dobrze prosperującymi gospodarstwami, osadzie czy może o przysiółku. Każdy mieszkaniec tych terenów ma szansę na rozwój i pobudzenie przedsiębiorczości, która może się przyczynić do wzrostu dochodów i poziomu życia, a także zmniejszenia bezrobocia.

Przedsiębiorczość jako kategoria ekonomiczno-społeczna odgrywa istotną rolę w każdych warunkach polityczno-ekonomicznych, na każdym etapie rozwoju cywilizacyjnego i gospodarczego społeczeństwa. Już w latach 30. XX w. Schumpeter uznał przedsiębiorczość za jeden z najważniejszych czynników rozwoju gospodarczego, dlatego współcześnie problematyką tą interesuje się wielu naukowców zajmujących się ekonomią, psychologią, socjologią, historią gospodarczą, politologią czy prawem (Cieślak, 2014; Spychalski, 2005; Skane, 2008; Wach, 2005).

W literaturze przedmiotu tematyka wpływu przedsiębiorczości na aktywizację gospodarczą była rozpatrywana przez wielu autorów i z różnych perspektyw (Rachwał, Ziolo, 2005, 2006; Jaremczuk, 2004, 2006). Przedsiębiorczość jest nieodzownym elementem i nośnikiem przemian na obszarach wiejskich. Potencjalne możliwości rozwoju przedsiębiorczości na wsi zależą od wielu czynników: ludzkich, organizacyjnych, rzeczowych i finansowych, a także ich wzajemnych relacji – często na zasadzie przeciwieństw. Mogą one stwarzać szczególnie okazje lub być źródłem zagrożeń dla środowiska wiejskiego. Należy sobie jednak uzmysłowić problem i szukać sposobu jego rozwiązania. Aby sprostać skumulowanym trudnościom społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich, potrzebni są liderzy pracujący na terenach wiejskich i wspomagający lokalne inicjatywy, którzy przeciwstawiają się bierności ogarniającej społeczność wiejską. Analizując cenne pod względem krajobrazowym i przyrodniczym obszary województwa podlaskiego, nie sposób nie zauważyć jego atutów, ale i problemów.

Dotychczas rozwój wsi był bezpośrednio powiązany z rozwojem rolnictwa, które zapewniało zatrudnienie i utrzymanie dla przeważającej liczby mieszkańców terenów wiejskich. Jednakże wraz ze zwiększeniem się produktywności rolnictwa i wydajności zatrudnionych w nim osób, w strukturze ludności wiejskiej stopniowo zaczął się zmniejszać udział osób pracujących i utrzymujących się głównie z rolnictwa. Obecnie, jednym z podstawowych warunków zapewnienia rozwoju obszarów wiejskich jest zwiększenie się ich różnorodności przez rozszerzenie dotychczas pełnionych funkcji gospodarczych i społecznych. Zainteresowanie mieszkańców wsi tworzeniem przedsiębiorstw na obszarach wiejskich spowodowane jest przede wszystkim spadkiem dochodów w gospodarstwach rolnych, a tym samym obniżeniem poziomu życia mieszkańców wsi. Sytuacja ta zrodziła potrzebę poszukiwania nowych, alternatywnych źródeł dochodów w celu finansowania potrzeb bytowych i produkcyjnych. Dlatego też każda forma przedsiębiorczości jest szczególnie pożądana. Jest ona warunkiem przezwyciężenia wielu niekorzystnych zjawisk na obszarach wiejskich: bezrobocia (jawnego i ukrytego), pogarszającej się sytuacji finansowej rodzin, monofunkcyjności czy postawy roszczeniowej.

W rozwoju społeczno-gospodarczym obszarów wiejskich ważna rola została wyznaczona programom Unii Europejskiej wspierającym rozwój przedsiębiorczości. Skuteczność w pozyskiwaniu środków finansowych z tych źródeł może decydować o tempie rozwoju przedsiębiorczości na tych terenach. Zainteresowanie problematyką rozwoju obszarów wiejskich oraz zachodzących tam przemian i wielofunkcyjności rolnictwa kontynuują liczni badacze: Duczkowska-Małysz, 2009; Fedyszak-Radziejewska, 2010; Poczta, 2010; Wiatrak, 2005; Wilkin, 2010; Zegar, 2009.

W niniejszym artykule jako cel pracy wyznaczono identyfikację i analizę kluczowych problemów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości. W opracowaniu skupiono się na analizie następujących zagadnień: charakterystyki województwa podlaskiego, ocenie jego potencjału produkcyjnego oraz zarysie najważniejszych danych dotyczących wskaźników ekonomicznych z lat 2004 i 2010–2012, mających wpływ na rozwój przedsiębiorczości. Ponadto podjęto próbę opisanie wyzwań dla rozwoju przedsiębiorczości na tych terenach. W analizie uwzględniono rok 2012, gdyż późniejsze dane nie były kompletne – obejmowały krótszy czas niż rok. Na podstawie przeprowadzonych analiz można postawić tezę, że rozwój przedsiębiorczości może sukcesywnie niwelować skumulowane problemy społeczno-gospodarcze.

Wyniki badań przedstawiono w formie opisowej, tabelarycznej i graficznej. W opracowaniu wykorzystano literaturę przedmiotu, a także dane wtórne z Głównego Urzędu Statystycznego, Wojewódzkiego Urzędu Statystycznego, Wojewódzkiego Urzędu Pracy, wyniki spisu rolnego, PSR 2010 i Narodowego Spisu Powszechnego Ludności i Mieszkań z 2011 r.

Województwo podlaskie – ogólna charakterystyka

Wydaje się, że omawianie problemów społeczno-gospodarczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego nie byłoby kompleksowe bez podjęcia próby zdefiniowania jego warunków i czynników rozwoju.

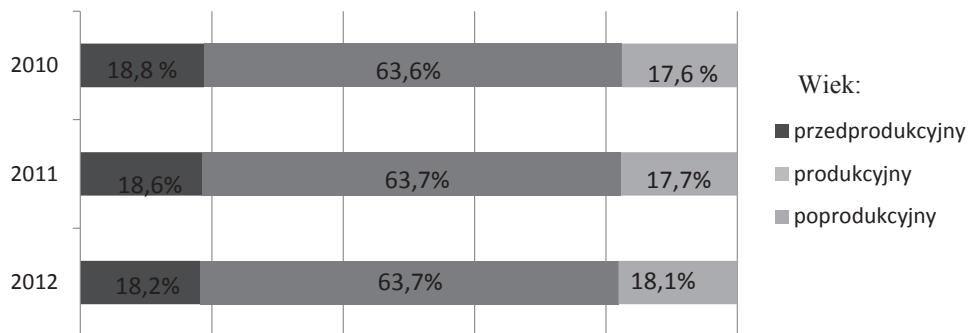
Województwo podlaskie położone jest w północno-wschodniej Polsce. Graniczy z województwami lubelskim, mazowieckim, warmińsko-mazurskim, a także z Białorusią (260 km) i Litwą (ok. 100 km). Województwo ma powierzchnię 20 187 km². Podzielone jest na 14 powiatów: białostocki, bielski, hajnowski, kolneński, augustowski, grajewski, łomżyński, moniecki, sejneński, siemiatycki, sokólski, suwalski, wysoko-mazowiecki i zambrowski. Na jego terenie znajdują się 3 miasta na prawach powiatu: Białystok, Łomża i Suwałki, oraz 118 gmin i 3285 sołectw. Sieć osadniczą stanowi 40 miast i 3950 wsi. Stolicą województwa a zarazem największym miastem jest Białystok.

Na podstawie rocznika statystycznego z 31.12.2012 r. w województwie podlaskim mieszkało 1198,7 tys. osób, tj. 3,1% ogółu ludności Polski, co uplasowało województwo na 14 miejscu w kraju. Średnia gęstość zaludnienia, tj. liczba osób przypadająca na km², w województwie podlaskim wynosiła 59 (w Polsce – 123), a na obszarach wiejskich – 23. Wskaźnik ten wykazywał znaczne zróżnicowanie przestrzenne na terenie województwa – najwyższy zanotowano w Białymstoku (2888 osób) i Łomży (1923 osób na km²), zaś najniższy w powiatach sejneńskim (25 osób na km²) oraz suwalskim i hajnowskim (odpowiednio 27 i 28 osób na km²). 60,3% ludności województwa podlaskiego to mieszkańcy miast, a 39,7% – ludność wiejska.

Województwo podlaskie to region o charakterze typowo rolniczym. Rolnictwo spełniało tam i nadal spełnia szczególną funkcję. Region jest silnie zróżnicowany pod względem potencjału poszczególnych powiatów. Głównym komponentem rolnictwa podlaskiego są gospodarstwa rodzinne. Prawie połowa gospodarstw rolnych osiąga ponad 50% dochodów z działalności rolniczej (*Charakterystyka...*, 2012b: 104). Rolnicza przestrzeń produkcyjna charakteryzuje się

niską, przeciętną jakością gleb i wysoką niestabilnością klimatu (krótki okres wegetacji, niekorzystny rozkład opadów). Wszystko to powoduje, że ryzyko w produkcji rolniczej jest wyższe niż w innych regionach kraju. Ponadto ochrona obszarowa obejmuje 32% powierzchni województwa, a cała powierzchnia wchodzi w skład obszaru funkcjonalnego Zielone Płuca Polski. Uwarunkowania te znacznie ograniczają zdolność konkurencyjną rolnictwa tego regionu, mimo niekorzystnych warunków naturalnych. Rolnictwo województwa podlaskiego wytwarza 6,3% krajowej produkcji towarowej rolnictwa, co plasuje je na szóstym miejscu w kraju (Rocznik Statystyczny Województw, 2011). Województwo zajmuje pierwsze miejsce w kraju w produkcji mleka z ha użytków rolnych i drugie miejsce – wśród województw – pod względem globalnej produkcji mleka (Rocznik..., 2011). Misja województwa podlaskiego określa je jako region aktywnego i zrównoważonego rozwoju z wykorzystaniem warunków środowiska naturalnego, wielokulturowej tradycji i przyrodniczego położenia. Natomiast stworzone w celach promocyjnych motto województwa podkreśla, że jest to region rozwoju społeczno-ekonomicznego, otwarty na przedsiębiorczość i partnerską współpracę.

Ryc. 1. Struktura ludności według ekonomicznych grup wieku (stan na koniec roku)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego (2013).

Analizując strukturę ludności (ryc. 1), należy stwierdzić, iż wiek przedprodukcyjny mieszkańców tego regionu stopniowo maleje, co może świadczyć o zmniejszeniu przyrostu naturalnego. Natomiast wzrost wieku poprodukcyjnego wskazuje na starzenie się zasobów siły roboczej. Wiek produkcyjny utrzymuje się prawie na tym samym poziomie.

Według danych Rocznika Statystycznego województwa podlaskiego z 2013 r. najwięcej osób pracuje w:

- podmiotach prowadzących działalność w zakresie rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa (37,5% ogółu pracujących),
- przetwórstwie przemysłowym i budownictwie (19,9%),
- handlu: naprawy pojazdów samochodowych (14,7%),
- pozostałych usługach (26,3%),
- działalności finansowej i ubezpieczeniach (2,6%).

Aktualnie w województwie podlaskim jest zarejestrowanych ponad 94,7 tys. podmiotów gospodarczych, z czego ponad 95% to jednostki prywatne. Wszystkie one kształtują rozwój gospodarczy regionu i wyznaczają potencjał wzrostu.

Struktura przemysłu województwa zdominowana jest przez produkcję i przetwórstwo artykułów spożywczych (przemysł mleczarski, mięsny, owocowo-warzywny, piwowarski, spirytusowy i młynarski). Ważne znaczenie ma również produkcja maszyn i urządzeń, a także produkcja drewna i wyrobów drewnianych. Spadek koniunktury w przemyśle spożywczym, w wyniku sytuacji klimatycznej, rzutuje na wskaźniki ekonomiczne województwa. Województwo podlaskie oraz poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich charakteryzuje szereg wskaźników zamieszczonych w tab. 1.

Tab. 1. Wskaźniki charakteryzujące poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich w latach 2004, 2010–2012

Lp.	Wyszczególnienie	2004 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	Dynamika (w %) 2012/2004
1.	Powierzchnia (w km ²)	20187	20187	20187	20187	100
2.	Ludność na 1 km ² powierzchni ogólnej	60	59	59	59	98,3
3.	Ludność ogółem (w tys.) w tym:	1202,43	1203,45	1200,98	1198,69	99,7
	– miasto	710,83	722,38	724,02	723,30	101,8
	– wieś	491,6	481,07	476,96	475,39	98,8
4.	Ludność w wieku produkcyjnym (w tys.)	734,4	764,8	764,7	763,2	103,9
5.	Ludność w wieku nieprod. na 100 os. w wieku produkcyjnym	55,9	56,6	57,0	57,0	103,8
6.	Urodzenia (żywe) na tys. ludności	12,11	10,00	9,28	9,30	85,4
7.	Zgony na tys. ludności	10,98	9,91	9,69	9,88	90
8.	Przyrost naturalny na tys. ludności w tym:	+0,13	+0,09	-0,41	-0,58	-
	– miasto	+2,00	+1,95	+1,21	+1,14	57
	– wieś	-2,46	-2,70	-2,86	-3,19	-129,7
9.	Kobiety na 100 mężczyzn w tym:	109	105	105	105	96,3
	– miasto	105	110	109	110	104,8
	– wieś	104	100	99	98	94,2
10.	Użytki rolne według granic administracyjnych (w tys. ha)	1089,3	1063,2	1063,2	1070,7	98,3
11.	Przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto (w zł)	2005,14	2854,02	3002,37	3060,38	152,6
12.	Przeciętne zatrudnienie (w tys.)	388,7	398,0	403,10	407,2	104,8
13.	Pracujący na tys. ludności	292	278	279	277	94,9
14.	Wskaźnik zagrożenia ubóstwem	13,6	9,1	11,2	10,7	78,7

Tab. 1. Wskaźniki charakteryzujące poziom działalności gospodarczej i rozwoju obszarów wiejskich w latach 2004, 2010–2012 (cd.)

Lp.	Wyszczególnienie	2004 r.	2010 r.	2011 r.	2012 r.	Dynamika (w %) 2012/2004
15.	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane w REGON (w tys.)	91,0	91,9	93,1	94,7	104,1
16.	Nakłady inwestycyjne na 1 mieszkańca (w mln zł)	2720	4247	5423	4585	168,6
17.	Nakłady na działalność badawczo-rozwojową na 1 mieszk. w zł	52,74	86,25	116,07	115,83	219,6
18.	Produkt krajowy brutto w mln zł (na 1 mieszkańca)	18347	25951	26985	34239	186,6
19.	Dochodu budżetów (w mln zł)	1347,3	2039,5	2056,4	2066,7	153,7
20.	Saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na tys. ludzi	-1,4	-1,3	-1,6	-1,5	100
21.	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą (w tys.)	74,6	73,1	74,3	75,7	101,5
22.	Sieć wodociągowa (w km)	11006,4	12321,5	12585,7	12810,2	116,4
23.	Sieć kanalizacyjna (w km)	2030,3	2556,9	2857,7	3047,3	150,1
24.	Sieć gazowa (w km)	1299,4	1365,0	1396,4	1435,0	110,4
25.	Linie kolejowe eksploatowane (w km)	675	759	763	768	113,8
26.	Drogi publiczne o twardej nawierzchni (w km)	10865	11999	12319	12712	117,0
27.	Ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków (w % ludności)	62,1	63,3	64,7	66,3	106,8
28.	Stopa bezrobocia rejestrowanego (w %)	16,1	13,8	14,1	14,7	91,3
29.	Mieszkania w zasobach mieszkaniowych na 1 tys. ludności	321	349	353	358	111,5
30.	Powierzchnia użytkowa mieszkań (na 1 mieszkańca)	72,6	74,0	75,6	77,7	107,0
31.	Dynamika produkcji rolniczej (w %):					
	– produkcji globalnej	100,4	107,9	108,2	109,7	109,3
	– produkcji końcowej	99,9	109,5	110,6	111,4	111,5
	– produkcji towarowej	102,3	105,3	106,5	107,8	105,4

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Roczniki Statystyczne Województwa Podlaskiego (2013), Powszechny Spis Rolny (2010), Narodowy Spis Ludności i Mieszkań (2011).

Z powyższej tabeli wynika, że wymienione wskaźniki znacznie się różnicują, uwzględniając poszczególne okresy. Należy zauważyć, że na przełomie lat 2004–2012 zmniejsza się powierzchnia użytków rolnych, które zostały przeznaczone na cele nierolnicze. Ponadto zmniejsza się populacja ludności na wsi o 1,1%, a wzrasta w mieście o 1,8%. O 10% zmniejszają się zgony, a urodzenia – o 16,6%. Przyrost naturalny ludności jest ujemny i szczególnie spada na wsi, jak również zmniejsza się liczba kobiet o 5,8%. Niepokojącym faktem jest zmniejszenie o 6,1%

liczby osób pracujących oraz wzrost wskaźnika zagrożenia ubóstwem o 21,3%. Występuje ujemne saldo migracji (-1,5%) i wzrost stopy bezrobocia rejestrowanego (2010–2012). Natomiast pozostałe wskaźniki wzrastają. Może to świadczyć o możliwości rozwoju działalności gospodarczej, tym bardziej że sukcesywnie (o 4,1%) następuje wzrost podmiotów zarejestrowanych w REGON.

Istotną kwestią w województwie podlaskim jest udział ludności wiejskiej w ogólnej liczbie bezrobotnych. Na koniec 2012 r. bezrobotni mieszkający na wsi stanowili tam 34,6 % ogólnej populacji zarejestrowanych w urzędach pracy. Tendencja ta nadal nie jest spadkowa, a bezrobocie zarejestrowane nie uwidacznia rzeczywistych rozmiarów problemu braku pracy wśród mieszkańców wsi. Należy sądzić, że w regionach o typowo rolniczym charakterze rozmiary bezrobocia ukrytego są znaczne. Dokonanie szczegółowej analizy uwidoczni skalę i złożoność problemów występujących na podlaskim rynku pracy oraz na obszarach wiejskich tego regionu.

Największym bogactwem naturalnym regionu podlaskiego jest przyroda. Podlasie nazywane jest Zielonymi Płucami Polski. Jest to region niezwykle, praktycznie pozbawiony przemysłu, gdzie można odetchnąć świeżym powietrzem na łonie dziewiczej przyrody. Występują tam parki narodowe i krajobrazowe, przepastne puszcze, bagna, łąki i pola – wśród których rozrzucone są urokliwe wioski i kresowe miasteczka, gdzie wydaje się, że czas się zatrzymał.

Województwo podlaskie to miejsce występowania wielu narodowości i religii. Razem mieszkają tu Polacy, Litwini, Białorusini, Ukraińcy i Tatarzy. Obok siebie stoją kościoły, cerkwie, meczety i synagogi, przywołując ducha podlaskiej egzotyki.

Przejawy wpływu przedsiębiorczości na problemy społeczno-gospodarcze występujące na obszarach wiejskich województwa podlaskiego

Przedsiębiorczość obejmuje szerokie spektrum zjawisk ekonomicznych, społecznych, psychologicznych, kulturowych i wielu innych. Kształtuje ona nowe postawy, zachowania i wartości w życiu każdego człowieka (Piecuch, 2010).

W aspekcie przedsiębiorczości wybranego regionu, którym jest województwo podlaskie, można mówić przede wszystkim o chęci prowadzenia własnej działalności gospodarczej lub o jej posiadaniu. Ludzie przedsiębiorczy, wykorzystujący szansę w otoczeniu i podejmujący ryzyko, przyczyniają się nie tylko do rozwoju prowadzonych przez siebie przedsiębiorstw, lecz także do rozwoju systemu społeczno-ekonomicznego regionu i kraju.

Tereny wiejskie w Polsce charakteryzują się wzrostem zróżnicowania gospodarczego i społecznego. Obecnie zachodzi ciągła przemiana tych obszarów, zmienia się też ich funkcja. Dominujące dotychczas rolnictwo ustępuje wzrostowi wielofunkcyjności terenów wiejskich.

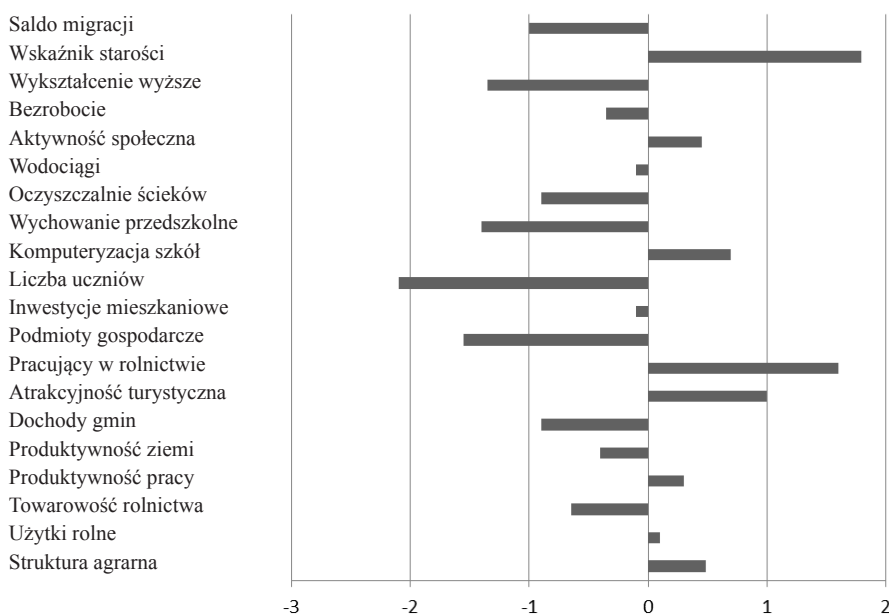
W całej Unii Europejskiej obszary wiejskie należą do najbardziej problemowych – mają struktury gospodarcze i społeczne, które same z siebie nie są w stanie podtrzymywać długotrwałego, intensywnego rozwoju. O stopniu zaniedbania cywilizacyjnego obszarów wiejskich przesądza nie tylko ich specyfika – jak się często podkreśla – lecz także wyraźna trudność w dostępie do wielu dóbr i usług. Z tego rodzi się opóźnienie rozwoju, z którym musi się uporać nie ludność wiejska ani rolnicza, ale całe społeczeństwo. Rozwiązanie tych problemów – lub inaczej łagodzenie dysparytów społeczno-ekonomicznych – wymaga nie tylko finansowania zewnętrznego na dużą skalę, lecz także przygotowania specjalnych programów angażujących społeczność lokalną oraz wykorzystania systemu lokalnych instytucji. Ponadto zbudowanie trwałego partnerstwa, głównie między różnymi szczeblami władzy: centralnej, regionalnej i lokalnej, oraz zaplanowanie rozwoju tak, aby zarządzać regionami w sposób pozwalający na poprawę warunków życia mieszkańców przy wykorzystaniu lokalnego potencjału (*Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.*).

Realizowana Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej nie zdołała rozwiązać najważniejszych strukturalnych problemów wsi i rolnictwa:

- brakuje równowagi między społecznym popytem a podażą żywności – utrzymujące się strukturalne nadwyżki wymagają dalszych środków publicznych na ich zagospodarowanie,
- nadal miliony drobnych gospodarstw niedostatecznie uczestniczą w systemie interwencji, poprawiającym relatywnie niskie dochody,
- znacznie wyższe niż światowe koszty wytwarzania wpływają na niską konkurencyjność produktów rolnych Unii Europejskiej na rynkach międzynarodowych,
- system dopłat do cen i powierzchni okazał się nieskuteczny w podnoszeniu dobrobytu regionów, skutkiem czego utrzymują się trwale różnice między regionami biednymi a bogatymi. Ostatnie rozszerzenie jeszcze pogłębia te różnice (Duczowska-Małysz, 2007).

Województwo podlaskie jest fragmentem tzw. ściany wschodniej, od dawna postrzeganej, jako obszar problemowy. Potwierdza to w znacznym stopniu analiza wybranych czynników społeczno-ekonomicznych, które w większości przypadków przyjmują wartości ujemne, wskazując na opóźnienie rozwoju w stosunku do przeciętnej krajowej (ryc. 2).

Ryc. 2. Odchylenie od średnich wartości dla Polski czynników społeczno-ekonomicznych w woj. podlaskim w 2011 r. (odchylenie standardowe)

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym* (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN, 194.

Rolnictwo tego województwa napotyka na trudne warunki agroekologiczne, głównie związane z niską jakością gleb i niekorzystnymi warunkami klimatycznymi. Dlatego trudno oczekiwać wysokiej produktywności ziemi i towarowości rolnictwa. Jednak stosunkowo dobra struktura agrarna i wzrost specjalizacji produkcji oraz jej modernizacja dzięki wsparciu środkami Unii

Europejskiej sprzyjają dość wysokiemu poziomowi produktywności pracy. Szczególną rolę odgrywa chów bydła mlecznego w południowej części regionu (*Szanse i zagrożenia...*, 2012).

Z wyjątkiem turystyki, pozostałe czynniki gospodarcze świadczą o niskim poziomie rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego. Nadmierne zatrudnienie w rolnictwie, stosunkowo niski poziom dochodów własnych i mała aktywność gospodarza stanowią tylko przykłady tego stanu. Jedynie gminy położone w rejonie Białegostoku, Łomży i Suwałk cechuje nieco lepsza sytuacja gospodarza. Podobnie jeśli chodzi o zagospodarowania infrastrukturalne. Wyposażenie w oczyszczalnie ścieków i wodociągi oraz liczba placówek przedszkolnych pozostają poniżej przeciętnej krajowej. Niepokojącym zjawiskiem jest bardzo niski popyt na usługi edukacyjne, co ma bezpośredni związek z niekorzystną strukturą wieku w regionie. Syntetyczny wskaźnik czynników infrastrukturalno-środowiskowych jest na ogół niski. Tylko w gminach położonych wokół stolicy regionu odpowiada on przeciętnym wartościom w kraju.

Cechą dynamiki zmian czynników społeczno-ekonomicznych na obszarach wiejskich tego województwa (ryc. 2) jest stosunkowo większe tempo rozwoju niektórych czynników gospodarczych i na ogół niskie tempo rozwoju uwarunkowań społecznych. Z drugiej strony można obserwować zbyt małe tempo rozwoju podmiotów gospodarczych i organizacji społecznych na wsi. Szczególnie niepokojące wyniki dotyczą zagadnień demograficznych. Wieś podlaska starzeje się w szybkim tempie. Zmniejsza się liczba ludności w wieku przedprodukcyjnym, w wyniku czego spada popyt na usługi edukacyjne. W konsekwencji można oczekiwać dalszej likwidacji szkół na wsi, które pełnią nie tylko funkcje edukacyjne, lecz także społeczne i kulturowe. Niekorzystnym zjawiskiem społeczno-demograficznym towarzyszy wzrost bezrobocia na wsi. Jest to także wynik bardziej racjonalnego zatrudnienia w sektorze rolnictwa.

Bezrobocie na wsi – podobnie jak w mieście – dotyczy w znacznej mierze ludzi młodych. Na podstawie tab. 2 w końcu 2012 r. najliczniejszą grupę stanowili bezrobotni w wieku 25–34 lata (29,6% bezrobotnych mieszkańców wsi). Drugą pod względem liczebności grupą byli bezrobotni mieszkańcy wsi w wieku 18–24 lata (29,1%). Najmniej liczna grupa wśród bezrobotnych to osoby w wieku 60 lat i więcej (2,3%).

Tab. 2. Bezrobotni zamieszkali na wsi wg wieku w 2012 r. (stan w końcu roku)

Grupy wiekowe	Liczba bezrobotnych zamieszkałych na wsi		
	ogółem	% do ogółu	w tym kobiety
ogółem	23746	100,0	10692
18-24	6912	29,1	3275
25-34	7035	29,6	3672
35-44	3810	16,0	1750
45-54	3793	16,0	1461
55-59	1641	6,9	534
60 i więcej	555	2,3	x

Źródło: *Sytuacja na rynku pracy w woj. podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: WUP, 54-55.

W końcu 2012 r. największą grupę wśród bezrobotnych mieszkańców wsi stanowiły osoby o wykształceniu gimnazjalnym i poniżej gimnazjalnego (31,1% bezrobotnych mieszkańców wsi) oraz zasadniczym zawodowym (65,3%). Najmniej bezrobotnych legitymowało się dyplomem wyższej uczelni (9,6%) (tab. 3).

Tab. 3. Bezrobotni zamieszkali na wsi wg poziomu wykształcenia w 2012 r. (stan w końcu roku)

Wykształcenie	Liczba bezrobotnych zamieszkałych na wsi		
	ogółem	% do ogółu	w tym kobiety
ogółem	23746	100,0	10692
wyższe	2291	9,6	1555
policealne i średnie zawodowe	5493	23,1	2808
średnie ogólnokształcące	2556	10,8	1618
zasadnicze zawodowe	6014	25,3	2175
gimnazjalne i poniżej	7392	31,1	2536

Źródło: *Sytuacja na rynku pracy w woj. podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: WUP, 54-55.

Na tle ogółu bezrobotnych mieszkańcy wsi są mniej wykształceni. 56,5% spośród nich reprezentowało niższy poziom wykształcenia (dla ogółu bezrobotnych wskaźnik ten wynosił 51,5%). Studia wyższe ukończyło 9,6% bezrobotnych zamieszkałych na wsi (dla ogółu bezrobotnych wskaźnik ten wyniósł 13,6%).

Według *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego* jednym z ważniejszych problemów obszarów wiejskich jest wzrost stopy bezrobocia zarejestrowanego i ukrytego (34,2% ogółu bezrobotnych zamieszkuje obszary wiejskie województwa podlaskiego, a w niektórych powiatach poziom jest jeszcze wyższy: Sejny – 68,9%, Kolno – 59,7%, Siemiatycze – 56,8%). Problem ubóstwa dotyczy głównie obszarów wiejskich ludności bezrolnej, bez prawa do zasiłku dla bezrobotnych, oraz mieszkańców mających bardzo małe gospodarstwa bez perspektyw rozwojowych. Ponadto od 2010 r. występuje ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały (2010 r.: –1,3%, w 2011 r.: –1,6% i w 2012 r.: –1,5%). Sytuacja taka ma miejsce ze względu na niższy poziom wykształcenia mieszkańców i jeden z najniższych wskaźników przeciętnego wynagrodzenia w regionie na tle kraju (w województwie: 3060,38, w kraju: 3521,67 – co stanowi 86,9%).

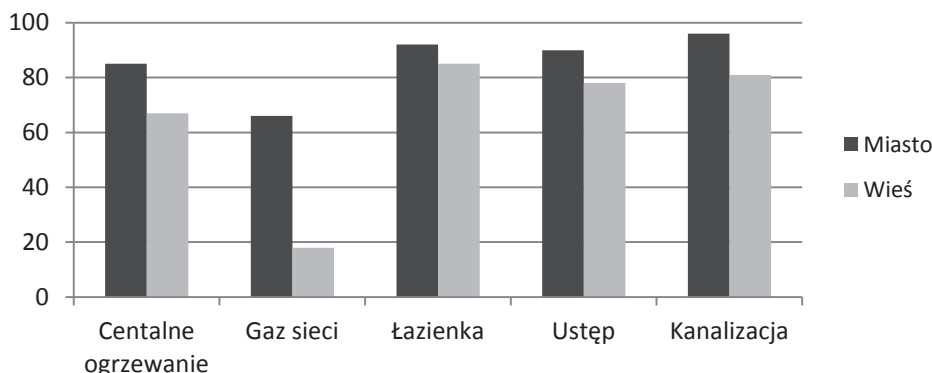
Kolejnym ważnym zagadnieniem związanym z rozwojem obszarów wiejskich jest dostęp do infrastruktury technicznej i wyposażenie mieszkań w podstawowe instalacje, takie jak: kanalizacja, centralne ogrzewanie, ustęp splukiwany. Słabo rozwinięta infrastruktura techniczna na wsi stanowi jedną z najważniejszych barier wielofunkcyjnego rozwoju tych obszarów. Nieodpowiedni stopień rozwoju infrastruktury technicznej niekorzystnie wpływa na warunki życia na wsi i obniża atrakcyjność tych terenów dla potencjalnych inwestorów (ryc. 3).

Na ryc. 3 przedstawiono różnice w strukturze wyposażenia mieszkań w mieście i na wsi. Z danych GUS wynika, że na terenach wiejskich sytuacja w zakresie infrastruktury technicznej oraz wyposażenia mieszkań stopniowo się poprawia, ale nadal wiele ją dzieli od sytuacji mieszkańców miasta. Najgorzej przedstawia się dostępność gazu z sieci (tylko 18% mieszkańców wsi ma taką możliwość). Dlatego mieszkańcy obszarów wiejskich tego regionu najczęściej korzystają z gazu z butli.

W niektórych gminach województwa podlaskiego, np. Krynki, Nowy Dwór, Sidra, występują wyraźne, regresywne tendencje gospodarcze, społeczne i demograficzne. Są to obszary peryferyjne ściany wschodniej, pogranicza regionów. Na terenach peryferyjnych pojawia się jeszcze jeden problem – gęstość zaludnienia jest tak mała, że nieopłacalna staje się budowa infrastruktury technicznej, ze względu na jej minimalne wykorzystanie. Zanikają jednocześnie składniki infrastruktury społecznej, takie jak: szkoły, biblioteki, ośrodki zdrowia, apteki.

Przy małej gęstości zaludnienia i ogólnym opóźnieniu cywilizacyjnym bardzo trudno znaleźć chętnych do pracy – lekarzy czy nauczycieli. Brakuje środowiska społecznego, w którym fachowcy chcieliby żyć. Druga strona – ekonomiczna – to zbyt małe budżety gmin. Ponadto przeważnie z tych obszarów migrują do miast ludzie młodzi, wykształceni, przedsiębiorczy i łatwo podejmujący życiowe decyzje. Niższe wykształcenie ludności wiejskiej jest czynnikiem hamującym proces migracji z rolnictwa. Łączy się to z biernością w samorealizacji aktywności zawodowej i niskich aspiracjach w tym zakresie. Można stwierdzić, że pomimo występowania słabych stron rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego, występują też i mocne strony (tab. 4).

Ryc. 3. Wyposażenie mieszkań w % ogółu mieszkań w województwie podlaskim w 2012 r.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: Bank Danych Regionalnych GUS.

Tab. 4. Mocne i słabe strony obszarów wiejskich województwa podlaskiego

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> • walory turystyczne rejonu pojezierza i Białowieży • stosunkowo korzystna struktura agrarna • wielokulturowość obszarów pogranicza • stosunkowo duży transfer środków pomocowych UE 	<ul style="list-style-type: none"> • starość demograficzna • niski poziom wyposażenia infrastrukturalnego • niekorzystne warunki agroekologiczne • mała aktywność gospodarza i rosnące bezrobocie • niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi • nadmierny odpływ migracyjny

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN. 197.

Czynniki rozwoju obszarów wiejskich województwa podlaskiego nie są tak różnorodne jak w większości innych regionów. Ograniczają się do dwóch podstawowych segmentów: rolnictwa oraz turystyki i rekreacji. Szansą rozwojową w zakresie rolnictwa może być produkcja biomasy dla energetyki. Wymaga to jednak kosztownych inwestycji. W planach przewiduje się również rozwój energetyki wiatrowej. Wśród barier rozwojowych rolnictwa wymienia się brak stowarzyszeń producentów i złą organizację – na ogół jej brak – rynku zbytu dla produkcji rolnej. Nisko oceniane jest zaangażowanie mieszkańców wsi w działalność gospodarczą. Region

charakteryzuje się wysokim wskaźnikiem bezrobocia oraz niską atrakcyjnością inwestycyjną. Bariery rozwojowe kształtują niekorzystne procesy demograficzne, w tym przede wszystkim odpływ młodych i aktywnych mieszkańców oraz starzenie się wsi (tab. 5).

Tab. 5. Zagrożenia i szanse rozwojowe obszarów wiejskich województwa podlaskiego

Zagrożenia rozwojowe	Szanse rozwojowe
<ul style="list-style-type: none"> • niekorzystne procesy demograficzne • bezrobocie • peryferyjność • utrudnienia środowiskowe w rolnictwie • niska atrakcyjność inwestycyjna 	<ul style="list-style-type: none"> • walory turystyczne i czyste środowisko • pozytywny wizerunek regionu • możliwość produkcji zdrowej żywności • uśpione możliwości współpracy transgranicznej • integracja pionowa i pozioma producentów żywności • modernizacja i dalszy rozwój przemysłu spożywczego • wzrost innowacyjności produkcji rolnej przy wykorzystaniu regionalnego potencjału naukowego

Źródło: *Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: wyd. IGiPZ, PAN, 198.

W *Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do 2020 r.* jako silną stroną województwa wskazano wysoki poziom czystości i naturalności środowiska naturalnego oraz jego atrakcyjność turystyczną. Ze względu na duży udział obszarów wiejskich zarówno w ujęciu przestrzennym, jak i ludnościowym w strukturze województwa podlaskiego cele strategiczne rozwoju to:

- podniesienie atrakcyjności inwestycyjnej województwa,
- rozwój zasobów ludzkich zgodnie z potrzebami rynku pracy,
- podniesienie konkurencyjności podlaskich firm w aspekcie krajowym i międzynarodowym,
- ochrona środowiska naturalnego,
- rozwój turystyki z wykorzystaniem walorów przyrodniczych i dziedzictwa kulturowego,
- wykorzystanie przygranicznego i transgranicznego położenia województwa.

Ze względu na deficyty infrastruktury drogowej i technicznej na obszarach wiejskich scenariusz rozwojowy dla województwa podlaskiego zakłada wzmocnienie inwestycji w zakresie dostępności komunikacyjnej obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem obszarów turystycznych, oraz zwiększenie możliwości wykorzystania potencjału transgranicznego. Kluczowym punktem scenariusza rozwoju województwa podlaskiego jest także redukcja niskiej zdolności przystosowawczej osób pozostających bez pracy do nowych warunków, a także niewystarczające instrumenty i instytucje otoczenia biznesu nakierowane na kształcenie ustawiczne, dzięki któremu bezrobotni mogliby zdobyć nowe umiejętności, a przez to podnieść swoje szanse na dynamicznie zmieniającym się rynku pracy.

Ze względu na małą atrakcyjność inwestycyjną województwa – wynikającą z niskiego poziomu PKB, niewielkiej chłonności rynku, małego stopnia urbanizacji i rozwoju infrastruktury, słabo rozwiniętej produkcji przemysłowej i mało konkurencyjnej kadry pracowniczej – oraz niską chłonność regionalnego rynku pracy aktywizacja zawodowa i kształcenie ustawiczne mieszkańców obszarów wiejskich powinno się opierać na sektorze rolno-spożywczym (usługi dla rolnictwa oraz przetwórstwa i handel) oraz turystycznym. Na podstawie *Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 r. w województwie podlaskim* przeciętnie 40% zatrudnionych pracuje w sektorze rolnictwa. W przekroju powiatów największy udział

pracujących notowany był w 2012 r. w powiecie łomżyńskim (77%), najniższy w powiecie hajnowskim (43%) i powiatach miejskich (1–4% pracujących ogółem w powiecie). Stagnacyjny charakter rynku pracy w województwie podlaskim, charakteryzujący się blisko 32% udziału osób długotrwale bezrobotnych w strukturze osób zarejestrowanych jako bezrobotne, nie wskazuje na możliwości wzmocnienia zatrudnienia mieszkańców wsi poza rolnictwem i przemysłem przetwórczym. W stosunku do 2010 r. nastąpił spadek ogólnej liczby pracujących w województwie. Słabo rozwijająca się sieć usług pozarolniczych na obszarach wiejskich województwa podlaskiego w latach 2010–2012 – z wyjątkiem obszarów podmiejskich, ulokowanych wokół Białegostoku, Łomży i Suwałk – nie rokuje wsparcia działalności gospodarczej w dziedzinie usług dla ludności jako skutecznego instrumentu rozwoju w latach 2014–2020.

Wyzwania do rozwoju przedsiębiorczości na terenach wiejskich województwa podlaskiego

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w różnych regionach Polski jest inny ze względu na specyfikę obszaru, jego czynników społeczno-gospodarczych i ekonomicznych. Uwarunkowania rozwoju jednak są podobne, dlatego też wskazane byłoby zasygnalizować te wyzwania, które są charakterystyczne dla województwa podlaskiego.

Dynamizowanie funkcji pozarolniczych obszarów wiejskich staje się koniecznością i niezbędnym stymulatorem procesów rozwojowych. W odniesieniu do obszarów wiejskich głównym celem strategicznym powinno być zróżnicowanie wiejskiej ekonomii dzięki ułatwianiu i wspieraniu pozarolniczej działalności gospodarczej. Rolnictwo, zwłaszcza w województwie podlaskim, może się utrzymać wraz z poszerzeniem możliwości uzyskania dodatkowych dochodów spoza rolnictwa oraz poprawą dostępu do infrastruktury i usług socjalno-bytowych. Potencjał rozwojowy wynikający z walorów przestrzeni rolniczej województwa będzie odpowiednio wykorzystany, jeśli nie nastąpi wzmocnienie żywotności ekonomicznej obszarów wiejskich opartych na pozarolniczych źródłach dochodu. Przed polską wsią i ludnością zamieszkującą obszary wiejskie stoi obecnie wiele wyzwań. Wynikają one z konieczności dalszego dostosowywania się rolnictwa i przemysłu rolno-spożywczego do wymagań wspólnotowego rynku i konkurencji na rynkach światowych. Obok tych wyzwań dostrzega się także inną grupę trudności do pokonania, związanych ze zdolnością do współdziałania mieszkańców wsi i tworzenia kapitału społecznego, niezbędnego do wykorzystania możliwości, jakie niosą fundusze i instrumenty Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, adresowane do obszarów wiejskich (Ardanowski, 2005).

Jednym z kluczowych wyzwań dla mieszkańców obszarów wiejskich województwa podlaskiego jest reorientacja zawodowa, przygotowująca do zatrudnienia poza rolnictwem. Projekty reorientacji zawodowej kierowane w ostatnich latach do osób odchodzących od rolnictwa wskazują jednak, iż z możliwości przekwalifikowania korzystają głównie ludzie młodzi. Widzą oni nowe horyzonty zawodowe najczęściej poza miejscem zamieszkania – w większych miastach czy na rynku krajów UE. Osoby starsze – zgodnie z zasadą, iż starych drzew się nie przesadza – rzadziej decydują się na wysiłek przekwalifikowania. Może to skutkować starzeniem się obszarów wiejskich, dodatkowo potęgowanym ucieczką młodych ludzi na zewnętrzne rynki pracy oraz ubożeniem społeczności wiejskiej zarówno w wymiarze dochodowości opuszczonych gospodarstw rolnych, jak i przedsiębiorczości społeczności lokalnej niewidzącej perspektywy rozwoju w miejscu zamieszkania. (Juchnicka, Skarżyński, 2011).

Poszukiwanie pomysłów na rozwój rynku pracy na obszarach wiejskich oraz tworzenie miejsc pracy atrakcyjnych dla osób starszych i dostępnych ich miejscu zamieszkania jest kluczowe dla rozwoju obszarów wiejskich w regionie. Naturalnym rozwiązaniem jest kreowanie usług i produktów związanych z walorami kulturowymi i turystycznymi miejsca zamieszkania

osób zagrożonych bezrobociem i ubóstwem. Rozwój gmin wiejskich, promocja ich walorów turystycznych, zwiększenie atrakcyjności obszarów wiejskich dla mieszkańców, głównie w zakresie ekologicznej żywności, lokalnych produktów, tożsamości i wartości życia wiejskiego może w konsekwencji odwrócić niekorzystną tendencję demograficzną i przyczynić się do tego, że ludzie młodzi nie zmieniają miejsca zamieszkania.

Ważne jest nawiązanie partnerstwa i relacji miasto – wieś na zasadach równorzędności jako warunku harmonijnego rozwoju przestrzennego, społecznego i ekonomicznego, ochrona tożsamości wsi i tradycyjnych wartości życia wiejskiego, a także wspieranie nakładów ludzkich przedsiębiorczości. Istotne jest także planowanie rozwoju obszarów wiejskich z szerszym udziałem społeczności wiejskich (konsekwentna polityka rozwoju lokalnego). Koniecznością jest również tworzenie grup producentów zrzeszających przedsiębiorców w celu wspólnego działania, obniżania kosztów, a także sprzedaży i promocji swoich usług, produktów i towarów. Władze lokalne powinny wspierać inicjatywy społeczne i podejmować współpracę z organizacjami społecznymi, gospodarczymi i rolniczymi. Samorząd terytorialny odgrywa istotną rolę, choć nie bezpośrednią, we wsparciu rozwoju przedsiębiorczości na swoim terenie.

Dostosowanie systemu kształcenia do potrzeb rynku pracy – na dziś i na jutro – oraz regionalnej gospodarki to także działania w zakresie reorientacji zawodowej osób odchodzących z rolnictwa i podnoszenia mobilności zasobów pracy. Następnym wyzwaniem jest dążenie do wyrównania standardów równości życia w poszczególnych subregionach, powiatach województwa podlaskiego, w których ciągle widoczne są różnice.

Jednym z ważniejszych wyzwań w sferze przedsiębiorczości jest zapewnienie bezpieczeństwa energetycznego obszarów wiejskich. Odnawialne źródła energii, a zwłaszcza biomasa, mogą mieć istotny wpływ w bilansie energetycznym poszczególnych powiatów czy gmin województwa. W konsekwencji mają również wpływ na zwiększenie przychodów rolniczych, poprawę stanu środowiska oraz aktywizację gospodarczą regionów dotkniętych bezrobociem. Kolejne wyzwanie to pełniejsze zharmonizowanie celów i instrumentów WPR z Polityką Spójności i Polityką Regionalną na poziomie UE, państwa, poszczególnych regionów i gmin.

Wyzwania dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich:

- tworzenie nowych, pozarolniczych miejsc pracy – jako wyzwanie dla władz krajowych (KPR- Krajowa Polityka Rozwoju),
- efektywne zagospodarowanie nadwyżek siły roboczej ma decydujące znaczenie dla większości krajów członkowskich w procesie tworzenia godziwych warunków życia dla mieszkańców obszarów wiejskich – wyzwanie dla Unii Europejskiej,
- reorientacja zawodowa przygotowująca do zatrudnienia poza rolnictwem – kluczowe wezwanie dla władz wojewódzkich (*Bariery instytucjonalne*, 2012).

Często ludność wiejska, ze względu na niskie kwalifikacje, małą aktywność (przedsiębiorczość) i niskie zasoby kapitału intelektualnego, nie chce podejmować trudnych i ryzykownych decyzji. Dlatego też odpowiednia strategia działania może decydować o kontekście i charakterze obszarów wiejskich.

Podsumowanie

Obszary wiejskie na początku XXI w. stoją w obliczu istotnych zmian strukturalnych wynikających z ich niekorzystnej sytuacji społeczno-ekonomicznej, a ich rozwój i żywotność są ściśle związane z rozwojem gospodarczym i społecznym. Rozwój obszarów wiejskich jest pojęciem złożonym, obejmującym wiele płaszczyzn życia społeczno-gospodarczego, wpływających na standard i jakość życia mieszkańców wsi. Obecnie tereny wiejskie nie są już postrzegane przez pryzmat rolnictwa, dostrzega się ich inne, również bardzo istotne funkcje, takie jak: zachowanie

środowiska naturalnego, krajobrazu, dziedzictwa kulturowego, miejsca do wypoczynku, uprawiania turystyki czy – coraz częściej – zamieszkania.

W świetle przedstawionych rozważań można stwierdzić, że do najważniejszych problemów społeczno-gospodarczych obszarów wiejskich województwa podlaskiego w kontekście rozwoju przedsiębiorczości należą:

- jawne i ukryte bezrobocie – ujemne saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały od 2010 r.,
- niższy niż w mieście poziom wykształcenia i brak znajomości języków obcych lub mniejsze kompetencje językowe,
- w niektórych regionach (peryferyjne obszary) ubóstwo społeczeństw wiejskich,
- niski poziom dochodów,
- niekorzystne wskaźniki demograficzne i brak miejsc pracy,
- niższy niż w mieście poziom rozwoju infrastruktury technicznej i społecznej,
- niedostosowanie systemu kształcenia do wymogów rynku pracy – występują rozbieżności między podażą pracy a popytem na pracę,
- brak kapitału lub ograniczone możliwości finansowe,
- brak zaradności i biernie wyczekiwanie na to, „co przyniesie los”.

Sprostanie wyzwaniom, które niesie rzeczywistość, zależy od poziomu świadomości ekonomicznej oraz umiejętności bycia przedsiębiorczym i innowacyjnym. Rozwiązanie problemów poszczególnych regionów obszarów wiejskich zależy w dużej mierze od ich mieszkańców. Od tego, w jakim stopniu potrafią się zorganizować, opracować odpowiednie koncepcje rozwoju lokalnego i regionalnego, przedstawić pomysły i programy, sięgnąć po środki lokalne i centralne (w tym unijne), zmobilizować własne zasoby i osiągnąć sukces.

Dlatego w powyższych rozważaniach autorka udowadnia, że rozwój przedsiębiorczości może sukcesywnie niwelować problemy społeczno-gospodarcze na obszarach wiejskich województwa podlaskiego.

Istnieje pilna potrzeba przedsiębiorczego wychowania społeczności lokalnych. Ważnym problemem do rozwiązania jest kwestia, jak zasoby naturalne, kapitał społeczny, ludzki i fizyczny oraz zasoby finansowe przekształcić w pożądane efekty; w jaki sposób zagrożenia przekształcić w szanse, a słabości – w atuty. Najważniejszy oczywiście jest człowiek, który ma pomysł, odwagę i mądrość pozwalające na podjęcie nowych zadań i rozwiązanie problemów.

Wnioski

1. Na strukturę demograficzną ludności województwa podlaskiego wywiera istotny wpływ sytuacja społeczno-gospodarcza kraju. Przede wszystkim dotyczy to nierównowagi na rynku pracy, która dotyka w dużym stopniu młodych ludzi i nie sprzyja podejmowaniu decyzji prorodzinnych.
2. Szanse uzyskania pracy poza rolniczej i wygrania konkurencji na wiejskim i na miejskim rynku pracy są bezpośrednio związane z poziomem wykształcenia i kwalifikacji. Występuje wyraźna zależność między poziomem wykształcenia ludności a jej sytuacją na rynku pracy.
3. Potrzeba edukacji ludności zamieszkującej obszary wiejskie rozumianej jako skolaryzacja na coraz wyższym poziomie, a także uaktywnienie prospołecznych postaw jest sprawą ważną z punktu widzenia zatrudnienia i bezrobocia oraz konkurencyjności na rynku pracy, zarówno w mieście, jak i na wsi. Coraz częściej niski poziom wykształcenia generuje kolejnych bezrobotnych. Wyższy stopień wykształcenia wpływa na zwiększenie możliwości awansu zawodowego oraz poprawę sytuacji bytowej, szczególnie ludności zamieszkującej obszary wiejskie.

4. Warunkiem szybkiego wzrostu przedsiębiorczości na obszarach wiejskich województwa podlaskiego jest właściwy stopień rozwoju infrastruktury technicznej. Nieodpowiedni poziom rozwoju infrastruktury technicznej nie tylko obniża standard życia i funkcjonowania mieszkańców wsi, lecz także decyduje o słabej atrakcyjności terenów wiejskich dla potencjalnych inwestorów. Infrastruktura techniczna stymuluje rozwój gospodarczy m.in. przez rozwój przedsiębiorczości. Stanowi zarówno bazę działalności gospodarczej, jak i podstawę wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich.
5. Ze względu na duże zasoby ludzkie i wysoki poziom bezrobocia na obszarach wiejskich priorytetem jest zapewnienie ludności na wsi pracy i zwiększenie dochodów przez rozwój działalności pozarolniczych. Niskie dochody, wynikające z niedostatecznego wykorzystania zasobów pracy rodzin wiejskich, to podstawowy problem społeczno-ekonomiczny wsi. Rolnictwo absorbuje coraz większy zasób siły roboczej, zaś strategiczna wizja zakłada utrzymanie żywotności obszarów wiejskich. W związku z tym ciężar zatrudnienia powinny przyjmować działalności nierolnicze. Z tego punktu widzenia szczególnie istotne jest wszechstronne wsparcie dla procesu tworzenia pozarolniczych miejsc pracy na wsi.
6. Analiza szans i zagrożeń wskazuje, iż dalszy rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego powinien iść w kierunku poprawy jakości oraz bezpieczeństwa ludności. Poprawa warunków i jakości życia z wykorzystaniem miejscowych zasobów, w tym zasobów ludzkich i kulturowych.

Literatura

References

- Ardanowski, K. (2005). Czy można zmienić wieś bez jej mieszkańców?. W: *Polska wieś w Unii Europejskiej*. Wyd. „Wieś jutra”, 10.
- Charakterystyka gospodarstw rolnych w województwie podlaskim*. (2010). Białystok: PSR 2012. U.S.
- Cieślak, J. (2014). *Przedsiębiorczość, polityka, rozwój*. Warszawa: Wyd. Sedno.
- Diagnoza województwa podlaskiego na tle kraju*. (2011). Białystok: Wyd. Białostockiej Fundacji Kształcenia Kadr.
- Duczowska-Małysz, K. (2007). *Obszary wiejskie – przestrzeń problemów czy przestrzeń cywilizacyjnej szansy Europy z uwzględnieniem zmian modelu rolnictwa europejskiego i wzrostu rangi wsi w Europie – VI Europejski Kongres Odnowy Wsi*. Opole: Wyd. Urzędu Marszałkowskiego województwa opolskiego, 1-2.
- Duczowska-Małysz, K. (2009). *Przyszłość polityki rozwoju obszarów wiejskich. Możliwe scenariusze. Dylematy i wyzwania*. Warszawa: Wyd. MRR, 37-39.
- Fedyszak-Radziejewska, B. (2010). *Spoleczności wiejskie pięć lat po akcesji do Unii Europejskiej – sukces spóźnionej transformacji*. Warszawa: Wyd. Scholar.
- GUS (2011). *Powszechny Spis Rolny 2010*. Warszawa.
- GUS (2012). *Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011*. Warszawa.
- GUS (2012). *Rocznik Statystyczny Rolnictwa 2012*. Warszawa.
- GUS (2013). *Rocznik Statystyczny Województwa Podlaskiego*, Warszawa.
- Jaremczuk, K. (2004). *Uwarunkowania przedsiębiorczości*. Tarnobrzeg: Wyd. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego.
- Jaremczuk, K. (2006). *Uwarunkowania przedsiębiorczości – aspekty ekonomiczne i antropologiczno-społeczne*. Tarnobrzeg: Wyd. PWSZ im. prof. S. Tarnowskiego.
- Juchnicka, M., Skarzyński, M. (2011). *Aktywizacja zawodowa po 50 roku życia*. Białystok: Wyd. WSE.

- Piecuch, T. (2010). *Przedsiębiorczość. Podstawy teoretyczne*. Warszawa: Wydawnictwo C.H. Beck.
- Poczta, W. (2010). *Przemiany w rolnictwie*. Warszawa: Wyd. IRWiR PAN.
- Rachwał, T., Ziolo, Z. (red.). (2005). *Przedsiębiorczość a współczesne wyzwania cywilizacyjne. Przedsiębiorczość - Edukacja, 1*, Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- Rachwał, T., Ziolo, Z. (red.). (2006). *Rola przedsiębiorczości w podnoszeniu konkurencyjności społeczeństwa i gospodarki. Przedsiębiorczość - Edukacja, 2*, Kraków: Wyd. Naukowe UP.
- Skane, S. (2008). *Illusions of Entrepreneurship: The Costly Myths that Entrepreneurs, Investors and Policy Makers Live by*. New Haven: Yale University Press.
- Strategia Rozwoju Kraju 2006, 2007–2015*. Warszawa: Wyd. MRR.
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do 2020 roku*. Warszawa.
- Strategia Rozwoju Województwa Podlaskiego do roku 2020*. Białystok: Wyd. PUW Białystok.
- Sytuacja na rynku pracy w województwie podlaskim w 2012 r.* (2013). Białystok: Wyd. WUP.
- Szanse i zagrożenia oraz potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu regionalnym*. (2012). Warszawa: Wyd. IGiPZ PAN.
- Wach, K. (2005). *Działalność gospodarcza w Unii Europejskiej. Wybrane zagadnienia*. Kraków: Wyd. Akademii Ekonomicznej.
- Wiatrak, A.P. (2005). *Zmiany w strukturze ludności i gospodarstw rolniczych*. Bydgoszcz: Wyd. KNRiB.
- Wilkin, J. (2010). *Wielofunkcyjność rolnictwa. Kierunki badań, podstawy metodologiczne i implikacje praktyczne*. Warszawa: Wyd. IRWiR PAN.
- Zegar, J. (2009). *Struktura polskiego rolnictwa rodzinnego*. Warszawa: Wyd. IERiGŻ – PiB.

Źródła internetowe

- Bariery instytucjonalne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. (2014, 28 kwietnia). Pozy-skano z: www.efr.wp.pl
- www.obserwatorium.up.podlasie.pl/uploads/upload/obserwator_gospodarczy_podlasie/obs.gosp.podl/pdf (2014, 30 września)
- www.pops.up.podlasie.pl/indexphpaktualności/367html (2014, 19 października)
- www.stat.gof.pl/vademecum/vadamecum_podlaskie/portret_województwa/województwo_podlaskie.pdf (2014, 30 września)
- www.wrota.podlasia.gov.pl [data dostępu: 11.10.2014r.]

Celina Grażyna Gabińska, doktorantka na Uniwersytecie w Białymstoku (Wydział Ekonomii i Zarządzania). Zainteresowania naukowe autorki koncentrują się wokół rozwoju przedsiębiorczości, kształcenia i rozwoju zasobów ludzkich w przedsiębiorstwach na obszarach wiejskich. Specjalista ds pracowniczych i socjalnych SM „MLEKPOL” w Grajewie Oddział ZPM.

Celina Grażyna Gabińska, PhD student at University in Białystok, Department of Economics and the Management. The author's research interests focus on the development entrepreneurship, education and development of human resources in enterprises. Specialist for HR and social affairs of SM "MLEKPOL" in Grajewo, Oddział ZPM.

Adres/Address: ul. Gen. Sulika
16-200 Dąbrowa Białostocka, Polska
e-mail: celinagabinska@wp.pl